

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Характеристика української історичної університетської освіти та науки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. ще досі не стала предметом спеціального дослідження. Вітчизняні дослідники аналізували діяльність окремих істориків та науковців університетів Російської імперії, акцентуючи увагу на заснуванні ними наукових шкіл та розробці теоретичних напрямків. Вагомими працями є історії університетів, де розглядалися події з життя викладачів та студентів, адміністративна система та історичні умови функціонування. Українська історична наука в ХІХ – на початку ХХ ст. пройшла тернистий шлях становлення. В університетах підросійської України створювалися центри, де історія почала формуватися як наукова дисципліна з властивим їй теоретично-методологічним арсеналом. Біля її витоків стояло багато видатних істориків, які прицільовали елементи творчого пошуку молодому поколінню дослідників історії. Підсумком їхньої наукової роботи стали оригінальні історичні концепції.

Ключові слова: українські історики, гуманітарна освіта та наука, університети.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. відбулося збільшення кількості університетів, відкриття їх в Одесі, Томську, Саратові. Урізноманітнилися вищі навчальні заклади, було створено спеціальні та приватні вищі навчальні заклади, відкрито Вищі жіночі курси. Нові тенденції та формування світосприйняття людини ХХ ст. вимагали інакшого осмислення соціальних і моральних проблем. Посилилось прагнення людей до пізнання власної історії. Зміни у економічному і політичному житті після скасування кріпосного права створили нові умови для розвитку історичної університетської освіти та науки. Капіталістична модернізація стимулювала науково-технічний прогрес, збільшувала потребу в високоосвічених людях, на яких впливало пожвавлення суспільно-політичного життя і активізація ідейної боротьби. Задля збільшення професійно освічених робітників уряд розширював та зміцнював систему вищої освіти.

Вітчизняні дослідники аналізували діяльність окремих істориків та науковців університетів Російської імперії, акцентуючи увагу на заснуванні ними наукових шкіл та розробці теоретичних напрямків [6; 7; 13; 15; 16; 27; 31]. Вагомими працями є історії університетів, де розглядалися події з життя викладачів та студентів, адміністративна система та історичні умови функціонування [10; 11; 12; 28; 34; 35]. Проте загальна характеристика української історичної університетської освіти та науки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. не стала предметом спеціального дослідження. Таким

чином, метою даної статті є спроба висвітлення та аналізу розвитку історичної освіти та науки підросійської України пореформеного періоду.

У другій половині XIX на початку XX ст. у зв'язку з необхідністю розуміння сучасних процесів майбутнього Російської імперії, надзвичайно виріс інтерес до історичних знань. Історична наука перебувала під впливом російських істориків, професорів Московського університету С. М. Соловйова та В. О. Ключевського, які пояснювали вітчизняну історію природними та етнічними особливостями російського народу [7; 19; 23, с. 357]. Різні ідейні погляди істориків викликали появу праць, у яких історія Росії розглядалась або з ліберальних (П. Мілюков), або з марксистських позицій (М. Покровський) [36, с. 447]. З другої половини XIX ст. історична наука розвивалась в умовах гострої боротьби між різними напрямками [33, с. 42]. У другій половині XIX ст. центрами наукової думки, підготовки вчених, викладачів та дослідників стали Харківський, Київський та Одеський університети.

У пореформенній Російській імперії університетам належить провідна роль в системі вищої освіти. Широка автономія за статутами початку XIX ст. поставила їх в один ряд з вищими урядовими органами імперії, підпорядкувавши безпосередньо міністру народної освіти. На університети покладался контроль за діяльністю початкових та середніх навчальних закладів ряду губерній, об'єднаних в навчальний округ. Таке особливе становище і широке поле діяльності перетворило університети на визначні наукові й культурно-освітні осередки країни [18, с. 46].

Із п'яти університетів Російської імперії (Московський, Санкт-Петербурзький, Казанський, Дерптський і Харківський), які існували на початку XIX ст., Харківський університет, відкритий у 1804 р., в науковому плані вважався одним з найкращих [38, с. 1]. Університет засновано з ініціативи відомого українського вченого, винахідника, освітнього і громадського діяча В. Каразіна. Його ініціативу активно підтримала громадськість Харківщини та Полтавщини. В. Каразін був людиною широких поглядів, рішучим противником кріпацтва, всіляко сприяв розвитку науки та техніки, промисловості, економіки [1, с. 101]. Проте головною справою його життя стало заснування Харківського університету, професори й випускники якого зробили великий внесок у справу національного відродження України [10, с. 160; 14; 24, с. 23].

Вся історія дореволюційного університету – це безперервна боротьба між царатом, який проводив по відношенню до університету реакційну політику, та передовими елементами суспільства, які прагнули зробити університет самобутнім центром науки та прогресу. Імперське керівництво, проводячи реакційну політику в галузі освіти, втручалось у справи університету, переслідувало прогресивно настроєних викладачів та присікало прояви передових ідей серед студентства [20, с. 116–125]. Університетський статут 1863 р. вносив деякі зміни в структуру Харківського університету, визначав нові штати викладачів, покращав їх матеріальне становище. Тоді університет складався з чотирьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного, юридичного і медичного. Засновувались нові відділи та збільшувалося число кафедр [25, с. 371].

Новий статут 1884 р. скасовував колишні привілеї університетів. Відтепер вони мали повністю підлягати Міністерству освіти, посилювався бюрократичний контроль за їхньою життєдіяльністю, було покинчено з виборністю ректорів, деканатів і навіть професорів. Обмежувалися права професорських рад [1, с. 101, 102].

Щодо наукової та освітньої діяльності істориків в Харківському університеті, то у другій половині XIX ст. головним напрямом було вивчення проблем слов'янознавства Лівобережжя України [32, с. 68]. Великий вплив на розвиток історіографії зробила наукова діяльність основоположника слов'янознавства І. І. Серезневського. Йому належить велика заслуга у вивченні історії України, дослідженні пам'яток давньоруської культури та питань джерелознавства. Серед його праць, одна була спеціально присвячена історії Слобідської України – «Историческое образование гражданского устройства Слободской Украины со времени заселения до преобразования в Харьковскую губернию» [17, с. 814, 815].

Загалом, кінець XIX ст. характеризувався активним розвитком історичної науки у Харківському університеті. Розширюється тематика дослідження вітчизняної історії, публікуються і використовуються в наукових працях документальні матеріали, формуються наукові школи, об'єднані спільною тематикою досліджень і теоретичною основою, виникають наукові товариства, які перетворюються на координуючі центри розвитку науки, розширюються міжнародні наукові зв'язки.

Революція 1905 р. ненадовго повернула російським університетам втрачену автономію. У жовтні 1906 р. історика Д. І. Багалія було обрано ректором Харківського університету, який активно виступав проти бюрократичного управління [1, с. 102]. Творчість Д. Багалія була присвячена проблемам історії Російської імперії та України, зокрема він дослідив цінні джерела з історії Слобідської, Степної і Лівобережної України XV–XVIII ст. Йому належить праці: «История колонизации и быт степной окраины Московского государства», «История города Харькова за 250 лет его существования», «Опыт истории Харьковского университета» [22, с. 6, 8, 12]. Д. Багалій вважав за доцільне встановлювати достовірні факти при дослідженні історії. Однак самі факти, на його думку, не склали історії, вони є лише матеріалом для неї. Найголовнішими підвалинами історії були причинність історичних явищ, їх не повторюваність, прогрес, єдність [29, с. 144, 145].

Широко відомий професор загальної історії Харківського університету другої половини XIX ст. М. М. Петров, 35 років свого життя присвятив викладанню європейської та російської історії. Він був гарно обізнаним з головними течіями в історіографії домінуючих націй Європи. М. Петров створив перший повний навчальний курс з всевітньої історії для російських університетів з власним оригінальним баченням історії людства. Його універсально-історична концепція була національно-орієнтованою, оскільки висвітлювала всевітню історію з російського імперського погляду, включала у світовий історичний процес історію слов'ян як його невід'ємну частину та один із визначальних факторів. У праці «Новітня національна історіографія в Німеччині, Англії і Франції»

М. Петров поставив своїм завданням дати огляд шкіл та напрямків розвитку історичної науки у контексті суспільно-політичного розвитку цих країн, тобто яким чином західноєвропейські нації розуміли власну історію та себе, адже саме у цьому простежується самоусвідомлення націй [3, с. 124–125]. М. Петров досліджував німецьку історіографію, протиставляючи їй англійську історіографію, в основі чого лежать відмінності характеру обох націй. Англієць – прагматик, тому вони вважали історію практичною прикладною наукою, а отже, не бачили в німецькому методі ніякої позитивної мети. Французька історіографія консервативна і космополітична, із схильністю до публіцистичності й неперевершеної літературної форми. Головна риса національного характеру французів – це переконання у власній європейській аристократичності, баченні історії Франції як історії Європи.

Історичний процес, на думку М. Петрова, детермінований у вихідному напрямку і має смислове навантаження. Метою історії є громадянське і моральне виховання суспільства. Об'єктивність історика можлива тільки як суб'єктивна сумлінність при відтворенні минулого та роботі з джерелами, але вона не означає наднаціональну та над особистісну позицію всезнаючого спостерігача, адже неупередженість у викладенні матеріалу не передбачає безособового оповідання. Особливістю концепції М. Петрова було введення у загальну схему всесвітньої історії слов'ян [21].

Таким чином, Харківський університет першим на українських землях в складі Російської імперії дав поштовх розвитку історичної науки та освіти, у його стінах пропагувався історизм як світогляд та метод наукового пізнання. У ньому відбувалося становлення наукових шкіл та активна діяльність його викладачів у напрямку утвердження історії як фахової дисципліни.

Вагоме місце у розвитку історичної освіти і науки належить Київському університету Святого Володимира, задум заснування якого виник ще в 1805 р., коли був відкритий Харківський університет. У 1833 р. Микола I затвердив тимчасові статут і штати для Київського університету. Спочатку функціонував усього один його факультет – філософський, з двома відділеннями: історико-філологічним і фізико-математичним. Серед викладацького складу були польські, російські та німецькі професори. Першим ректором Київського університету було призначено професора ботаніки, вченого-енциклопедиста, історика М. Максимовича (1804–1873) [28].

Становлення історичної науки в новоутвореному Київському університеті відбулося з організацією єдиної тоді історичної кафедри – кафедри загальної історії. Одним із перших викладачів загальної історії був професор В. Ф. Цих, вихованець Харківського університету, який читав лекції з давньої, середньовічної та нової історії. Дослідник історії Київського університету В. Шульгін називав В. Циха «окрасою університету» [12]. В. Цих дотримувався морально-естетичної концепції історичного процесу, в основу якої покладено моральний розвиток людства. Мораль окремої людини і народу є запорукою історичного розвитку. Історичний діяч, який керується загальнолюдськими моральними цінностями, стає «великим духом» і рухає народи шляхом прогресу.

Історичний процес розглядався як органічне поєднання одного і загального, складаючись з елементів громадянства, релігії, освіти та науки. Роль особи в історії В. Цих визначав за її участю у поширенні серед народу ідей гуманізму, справедливості, загальнолюдської моралі [29, с. 54, 55]. Привертає увагу його оригінальна періодизація всесвітньої історії, а саме виділення: історії азійського або східного людства; історії народів еллінських та італійських; історії народів середньої та північної Європи. В. Цих намагався відмовитись від європоцентризму та визначав, що «індивідуальне» в історії існує не лише у формі народів та націй, але й у формі конкретних і реальних історичних діячів [29, с. 25].

У XIX ст. у Київському університеті працювали також інші відомі історики, наукові праці яких містили цінний фактичний матеріал та оригінальні погляди на історичну науку. Так, на кафедрі історії Росії упродовж кількох десятиріч працювали професори В. Б. Антонович та В. С. Іконніков. Їхні праці були затребуваними, оскільки наприкінці XIX ст. поживався інтерес до вітчизняної історії. Київські історики та археологи проводили перші археологічні розкопки, публікували чимало цінних матеріалів. Особливо велику наукову цінність являють археологічні розвідки К. А. Лохвицького (проводив розкопки Десятинної церкви) [12, с. 182] та В. Б. Антоновича (створив археологічні карти Київської та Волинської губерній, проводив розкопки скіфських могил біля сучасного села Кальника, брав участь у археологічних з'їздах) [8].

Професор Київського університету В. Б. Антонович досліджував широке коло історичних проблем: історію козацтва, гайдамацьких рухів, Литовського князівства, мав праці з археології та етнографії. Він зібрав великий фактичний матеріал. Працюючи над збиранням і редагуванням архівних документів, він видав дев'ять томів «Архива Юго-Западной России», де було вміщено акти та дослідження про козацтво, гайдамаків та Коліївщину. В. Антонович поклав початок глибокому вивченню історії Великого князівства Литовського та Руського. Він заснував «київську школу» істориків, серед яких багато його знаменитих учнів з Київського університету (Д. Багалій, М. Грушевський, М. Довнар-Запольський та ін.) [15, с. 160, 161]. На формування теоретичних засад світогляду В. Антоновича мала вплив творчість польського історика Й. Лелевеля з теорією інтерпретації історії через призму демократизму, ідеалізацію вікових форм суспільного устрою, ставлення до ідеї месіанства, нахил до синтезу національної історії, особні компоненти методики історичних досліджень. В. Антонович розвивав концепцію киевоцентризму, думку про нерозривність української минувшини, романтичне народолобство, підкріплене філософією шеллінгіанства і слов'янофільства, підтримував теорію федералізму, ідеалізацію вікових форм давньоруської історії, підхід до української історії через призму такого явища, як козацтво, етнопсихологічну мотивацію при визначенні східнослов'янських взаємин. Йому належить думка про безперервність народної традиції, засудження польсько-шляхетського режиму в Україні, ідеалізація староруського громадського ладу, ставлення до історико-церковного життя [16].

Визначне місце в розвитку історичної науки у Київському університеті займають праці В. С. Іконнікова, який читав курси російської історії XIV – початку XIX ст. та історіографії. За 53 роки активного творчого життя В. Іконников опублікував 716 наукових праць з широкою науковою проблематикою. Особливе місце серед наукових досліджень В. Іконнікова посідає його двотомна праця «Опыт русской историографии», де велику увагу приділено питанням теорії і методики вивчення історичних джерел. Вчений дослідив розвиток історичної критики у Російській імперії, охарактеризував значення історичного джерела як єдиного, з його точки зору, інформатора про минулі події. Науковий світогляд вченого базувався на позиціях позитивізму, прихильники якого вважали, що наука повинна будувати свої висновки не на загальнофілософських засадах, а дослідним шляхом, базуючись на вивченні конкретних фактів. Виходячи з позитивістського погляду на історичну науку, В. Іконников вважав гарантом об'єктивності та достовірності наукового дослідження історичне джерело, насамперед, писемне. Не підіймаючись до широких теоретичних узагальнень, він вважав, що історія має бути достовірним описом окремих фактів (подій). Одна з головних відмінностей історії від природничих наук, на думку В. Іконнікова, полягає в тому, що події не можуть повторюватися і не підлягають перевірці за допомогою досвіду [5, с. 34; 6, с. 43].

Можна назвати ще чимало прізвищ видатних істориків Київського університету. Загалом, вони були одноставні у визначенні історії, як науки, що досліджує культурну діяльність людства у часі та просторі. Доцент кафедри загальної історії Київського університету В. Новодворський, визначаючи предмет історії, переконував, що вона вивчає явища, які відбуваються у житті людського суспільства. Суспільство ж, на його думку, є не простою сукупністю індивідумів, які знаходяться у психічній взаємодії між собою. Головною складовою частиною суспільства є певна соціальна група. Отже, суспільство є органічним цілим, в якому не тільки соціальна група, але і людська особистість є реальною. Щодо відмінностей між історією та соціологією, то В. Новодворський вважав, що історія досліджує сутнісні явища а соціологія – абстракцію. Для професора Київського університету М. Бубнова предметом історії було зображення діянь всього людства, оскільки однією з найвеличніших ідей, що оволодівали людською свідомістю, була ідея єдності [29, с. 142].

Продовженням наукових традицій вчених Харківського і Київського університетів стали дослідження вчених Новоросійського університету, відкритого у 1865 р. в Одесі. Новоросійський університет мав у своєму складі історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний і медичний факультети [11]. Велику увагу адміністрація університету приділяла наглядові за політичною благодійністю студентів та викладачів, який здійснювався в тісному контакті з жандармськими управліннями, поліцією та генералом-губернатором. Незважаючи на суворий контроль, з Новоросійським університетом пов'язана діяльність багатьох видатних учених, праці яких зробили його передовим науковим центром південноукраїнських земель.

Вчені університету залишалися на ідеалістичних позиціях і не могли протівитися панівній ідеології, хоч накопичували великий фактологічний матеріал, розширюючи тематику наукових досліджень. Праці істориків кафедри російської історії, як правило, не виходили за межі офіційного напрямку. З 1877 по 1901 р. активною дослідницькою роботою займався Г. І. Перетяткович, учень російського історика С. М. Соловйова, представника державної історичної школи. Він досліджував історію народів Поволжя та зібрав по цій темі чималий новий архівний матеріал. Його праці відображали одну з провідних тенденцій історіографії другої половини XIX ст. – підвищення уваги до історії окремих регіонів, що входили до складу Російської імперії, вивчення колонізаційних процесів. На його думку, історик має враховувати усі обставини, що призводили до великих подій, досліджувати психологію людей різних епох. У історії діє багато факторів, а отже заплутаність історичних джерел не дозволяє історикові скласти цілкомитно об'єктивну картину подій. Таким чином, дослідник має давати фактам говорити самим за себе [37, с. 447–449].

Помітний слід залишила на кафедрі робота випускника університету О. І. Маркевича. Він займався проблемами історії Росії в період створення централізованої держави, цікавився питаннями історіографії, економічного і культурного розвитку південно-західних українських земель, працював над історією літописання. Суб'єктом історичного процесу, на думку історика, є колективна особистість – народ, народність, що усвідомлюється через такі поняття, як народний дух, народний характер, душа народу. Звідси його особлива увага до звичаїв, побуту, культури, фольклору, народної творчості. Йому належить праця з історії Новоросійського університету, підготовлена до 25-річного ювілею. О. І. Маркевич читав публічні лекції в Одесі та інших містах – Кишиневі, Миколаєві, Катеринославі. Проте ліберальні погляди історика викликали тривогу адміністрації університету. За спробу провезти в Російську імперію з-за кордону нелегальну революційно-демократичну літературу він був звільнений з університету [27, с. 36].

На початку XX ст. на кафедрі загальної історії працював ряд інших відомих ліберальних істориків, серед яких популярністю користувався О. С. Трачевський. Він розпочав свою наукову діяльність з вивчення епохи реформації в Польщі, а згодом займався питаннями нової історії Франції. О. Трачевський намагався висвітлювати питання політичної і соціально-економічної історії з позитивістських позицій. Виступав з публічними лекціями, був ініціатором та одним з організаторів Вищих жіночих курсів в Одесі. Проте навіть найскромніші ліберальні висловлювання непокоїли самодержавство, тому йому заборонили читання публічних лекцій, а згодом він був змушений звільнитися з університету.

Серед непересічних істориків Новоросійського університету XIX ст. слід згадати Г. О. Афанасьєва, дослідження якого були присвячені соціально-економічній історії Франції XVIII ст. Також з 1896 по 1901 рр., приват-доцентом університету був випускник Московського університету та учень В. І. Гер'є, П. М. Ардашев, який вивчав історію французької

буржуазної революції. В Одесі він завершував роботу над трьохтомною працею «Провінційна адміністрація у Франції в останню пору Старого порядку, 1774–1789», яка принесла автору міжнародне наукове визнання. Протягом короткого часу (1894–1897 рр.) викладав в Новоросійському університеті Р. Ю. Віппер, згодом відомий радянський історик, академік, автор численних досліджень з історії стародавнього світу, середніх віків, нового часу, вітчизняної історії [9; 13, с. 234].

Серед істориків, які працювали в Новоросійському університеті на початку ХХ ст. особливе місце належить С. М. Щепкіну, випускнику Московського університету, учню відомих істориків В. І. Герье і В. І. Ключевського. Він займався вивченням історії середніх віків і нового часу, західноєвропейською та вітчизняною історією. В методології історії С. Щепкін пройшов складний шлях еволюції поглядів: від суб'єктивного ідеалізму до вульгарного економічного матеріалізму та поглибленого вивчення марксистсько-ленінської теорії, тісно пов'язаної з його суспільно-політичними поглядами. Член Державної Думи від кадетської партії, він підписав у 1906 р. в числі інших професорів, Виборзьку відозву і був у період реакції звільнений від викладання в університеті. Після Лютневої революції повернувся до викладацької діяльності і став першим професором-комуністом в Новоросійському університеті [9].

Отже, українська історична наука в ХІХ – на початку ХХ ст. пройшла тернистий шлях становлення, віхи та етапи якої загалом співпадали з тими, що були характерними для європейської наукової історіографії. Харківський університет став першим центром в Україні, де історія почала формуватися як наукова дисципліна з властивим їй теоретично-методологічним арсеналом. Біля її витоків стояли видатні історики, які прищеплювали елементи творчого пошуку молодому поколінню дослідників історії. Підсумком їхньої наукової роботи стали оригінальні історичні концепції. Українські університети дали поштовх розвитку історичної науки та освіти в Російській імперії, у їхніх стінах пропагувався історизм як світогляд та метод наукового пізнання. У них відбувалося становлення наукових шкіл та активна діяльність викладачів у напрямку утвердження історії як фахової дисципліни. Загалом, погляди та праці істориків Харківського, Київського та Одеського університетів щодо теоретичних аспектів історичної науки справили значний вплив на нову генерацію істориків. Великий вплив на розвиток історичних досліджень викладачів університетів справила активізація суспільно-політичного життя. Досліджувалися нові проблеми та розширювалося коло професійних істориків. Крім розробки питань загальноросійської історії, значна увага приділялася різним періодам та проблемам історії українських земель. Проте теоретичні проблеми історії тоді розглядалися все ж таки переважно в руслі пануючих у той час ідеалістичних концепцій теорії історичного процесу.

Список використаних джерел

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. – К., 1998. – 560 с.
2. Ануфрієв Л. А. Одесский университет, 1865–1990 / Л. А. Ануфрієв, С. И. Аппатов, Ю. А. Амброз; ред. И. П. Зелинский. – К.: Лыбидь, 1991. – 159 с.

3. Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России. – Ленинград, 1929. – 218 с.

4. Бурій В. Академік Багалій / Валерій Бурій // Місто робітниче (Вагутіне). – 2007. – 29 черв. – С.4.

5. Войцехівська І. Н. Академік Володимир Іконников: життєпис та бібліографія. – К., 1998. – 130 с.

6. Войцехівська І. Н. Володимир Іконников: джерелознавчі студії. – К., 1999. – 360 с.

7. Волков В. А. Московские профессора XVIII – начала ХХ веков. Гуманитарные и общественные науки / Волков В. А., Куликова М. В., Логинов В. С. – М.: Янус-К; Московские учебники и картолиграфия, 2006. – 300 с.

8. Гордієнко Д. До участі Володимира Антоновича у ХІІ Археологічному з'їзді в Харкові 1902 р. (за листами Єгора Редіна) / Гордієнко Д. // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III: збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Єгора Кузьмича Редіна (1863–1908) / Від. ред. д. іст. наук, проф. Ю. А. Мицик; упоряд. Д. С. Гордієнко, В. В. Корнієнко. – К., 2013. – С.93–107.

9. Дьомін О. Б. Вивчення історії революцій ХVІ – ХVІІІ ст. в Одеському університеті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jpm/soc_gum/ziif/2005–2008/pub/16/35.pdf

10. Заїкін В. Харківський університет: його роль в історії культурного та громадського життя на Україні / В. Заїкін // Березіль. – 1994. – №9–10. – С.155–162.

11. Історія Одеського університета [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://onu.edu.ua/ru/geninfo/history>

12. Історія Київського університету. – К., 1959. – 628 с.

13. Капарулін Ю. В. Георгій Афанасьєв (1848–1925): нариси біографії і наукової творчості // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – Вип.43. – С.231–237.

14. Каразин В. Н. Біографія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.univer.kharkov.ua/ru/general/our_university/karazin/karazin_about

15. Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / Авт.–упор. О. Матвійчук, Н. Струк; Ред. кол.: В. В. Скопенко та ін. – К.: Світ успіху, 2005.

16. Кіян О. І. Володимир Антонович історик й організатор ківської історичної школи. – К., 2005. – 491 с.

17. Кріль М. Срезневський Ізмаїл Іванович // Довідник з історії України. – К., 2002. – С.814–815.

18. Круглое Ю. Г. Университетские уставы XIX века в свете идей национальной образовательной доктрины / Круглое Ю. Г., Олесюк Е. В., Шупус А. А. // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – №1. – С.46.

19. Кучурин В. В. С. М. Соловьёв: христианин и учёный. – СПб.: Петрополис, 2001. – 116 с.

20. Мироненко О. Внесок української юридичної науки і практики в концептуальне підґрунтя конвенції про захист прав та основних свобод людини / О. Мироненко // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод: Матеріали Міжнародної наук.–практ. конф.: У 2-х ч. – Ч.1 / За ред. проф. М. І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. – С.116–125.

21. Остапов Н. В. Петров М. Н. о соотношении национального и общечеловеческого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.vuzlib.su/book_o064_page_81.html

22. Павлова Т. Г. Багалій О. Д.: доля історика // Багалій О. Д. Історія військових поселень в Україні. Із неопублікованої спадщини. – Харків, 2007. – С.5–32.

23. Пінчук Ю. А. Ключевський Василь Йосипович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2007. – Т.4: Ка – Ком. – С.357.

24. Посохов С. И. Профессорско-преподавательский состав Харьковского университета второй половины XIX – начала ХХ вв.: попытка актуализации исторического опыта / С. И. Посохов // Кадровый потенциал современных образовательных систем: состояние и перспективы: материалы междунар. науч.–практ. конф., 17–18 февр. 2016 г. / Харьк. гуманитар. ун-т «Нар. укр. акад.» [и др.]. – Харьков, 2016. – С.22–26.

25. Посохов С. И. Уставы российских университетов XIX века в оценках современников и потомков / Посохов С. И. // Вопросы образования. – 2006. – №1. – С.370–381.

26. Самодурова В. В. Научные династии в Новороссийском университете / Самодурова В. В. // Вісник ОНУ. Сер. Бібліотеко-

знавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2007. – Т.12, Вип.4. – С.108–117.

27. Синявська О. О. Историк Олексій Іванович Маркевич: життя та діяльність. – Одеса, 2003. – 112 с.

28. Створення Київського університету та його діяльність в дореволюційний період (1834–1917) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/ru/geninf/history/>

29. Стельмах С. П. Исторична думка в Україні XIX – початку XX ст. – К.: Академія, 1997. – 175 с.

30. Стельмах С. П. Професорська корпорація Київського університету в XIX – на початку XX ст.: спроба створення колективного портрету / Стельмах С. П. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2000. – Вип.46. – С.5–10.

31. Тарасенко О. О. З історії становлення та розвитку історичної освіти в Київському імператорському університеті Св. Володимира (до 175 річчя від дня заснування) / О. О. Тарасенко // Исторична думка. – 2010. – №1 (2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf.

32. Терешкович П. В. Этническая история Беларуси XIX – начала XX в.: В контексте Центрально–Восточной Европы. – Минск: БГУ, 2004.

33. Умбрашко К. Н. Полемики русских историков XIX в. как коммуникативные события // Мир историка: идеалы, традиции, творчество. Сб. ст. – Омск, 1999. – С.21–43.

34. Харківський університет за 200 років. – Харків, 2004.

35. Харьковской госуниверситет, 1805–1980: Ист. очерк / И. К. Рыбалка и др.; Отв. ред. И. Е. Тарапов. – Х., 1980. – 160 с.

36. Чернобаев А. А. Михаил Николаевич Покровский // Историки России. Биографии. – М.: РОССПЭН, 2001. – С.447–454.

37. Шабанова А. М. Перетяткович Г. // ПОНУ. – Т.3. – Одеса, 2005. – С.447–449.

38. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической. – М.: Наука, 1985. – 350 с.

References

1. Aleksjuk A. M. Pedagogika vyshhoi' osvity Ukrainy. Istorija. Teorija. – K., 1998. – 560 s.

2. Anufriev L. A. Odesskij universitet, 1865–1990 / L. A. Anufriev, S. I. Appatov, Ju. A. Ambroz; red. I. P. Zelinskij. – K.: Lybid', 1991. – 159 s.

3. Buzeskul V. P. Vseobshhaja istorija i ee predstaviteli v Rossii. – Leningrad, 1929. – 218 s.

4. Buriy V. Akademik Bagalij / Valerij Buriy // Misto robotnyche (Vatutine). – 2007. – 29 cherv. – S.4.

5. Vojevchivs'ka I. N. Akademik Volodymyr Ikonnykov: zhyttjepsy ta bibliografija. – K., 1998. – 130 s.

6. Vojevchivs'ka I. N. Volodymyr Ikonnykov: dzhereloznavchi studii'. – K., 1999. – 360 s.

7. Volkov V. A. Moskovskie professora XVIII – nachala XX vekov. Gumanitarnye i obshhestvennye nauki / Volkov V. A., Kulikova M. V., Loginov V. S. – M.: Janus-K; Moskovskie uchebnyki i kartolitografija, 2006. – 300 s.

8. Gordijenko D. Do uchasti Volodymyra Antonovycha u XII Arheologichnomu z'i'zdi v Harkovi 1902 r. (za lystamy Jegora Rjedina) / Gordijenko D. // Sofija Kyi'vs'ka: Vizantija. Rus'. Ukrain'na. Vyp. III: zbirka naukovykh prac', prysvjachena 150-litju z dnja narodzhennja Jegora Kuz'mycha Rjedina (1863–1908) / Vid. red. d. ist. nauk, prof. Ju. A. Mucyk; uporjad. D. S. Gordijenko, V. V. Kornijenko. – K., 2013. – S.93–107.

9. D'omin O. V. Vyvchennja istorii' revolucij XVI – XVIII st. v Odes'komu universiteti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/zif/2005–2008/pub/16/35.pdf

10. Zai'kin V. Harkivs'kyj universitet: jogo rol' v istorii' kul'turnogo ta gromads'kogo zhyttja na Ukraini / V. Zai'kin // Berezil'. – 1994. – №9–10. – S.155–162.

11. Istorija Odesskogo universiteta [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://onu.edu.ua/ru/geninfo/history>

12. Istorija Kyi'vs'kogo universytetu. – K., 1959. – 628 s.

13. Kaparulin Ju. V. Georgij Afanas'jev (1848–1925): narysy biografii' i naukovoi' tvorchosti // Naukovi praci istorychnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu. – Zaporizhzhja: ZNU, 2015. – Vyp.43. – S.231–237.

14. Karazin V. N. Biografija [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.univer.kharkov.ua/ru/general/our_university/karazin/karazin_about

15. Kyi'vs'kyj nacional'nyj universyitet imeni Tarasa Shevchenka: Nezabudni postati / Avt.–upor. O. Matvijchuk, N. Struk; Red. kol.: V. V. Skopenko ta in. – K.: Svit uspihu, 2005.

16. Kijan O. I. Volodymyr Antonovykh istoryk j organizator kyi'vs'koi' istorychnoi' shkoly. – K., 2005. – 491 s.

17. Kril' M. Sreznevs'kyj Izmai' Ivanovykh // Dovidnyk z istorii' Ukrainy. – K., 2002. – S.814–815.

18. Krugloe Ju. G. Universytskie ustavy XIX veka v svete idej nacional'noj obrazovatel'noj doktryny / Krugloe Ju. G., Olesejuk E. V., Shupus A. A. // Social'no–gumanitarnye znaniya. – 2003. – №1. – S.46.

19. Kuchurin V. V. S. M. Solov'jov: hristianin i uchjonyj. – Spb.: Petropolis, 2001. – 116 s.

20. Myronenko O. Vnesok ukrai'ns'koi' jurydychnoi' nauky i praktyky v konceptual'ne pid'runtja konvencii' pro zahyst prav ta osnovnykh svobod ljudyjny / O. Myronenko // Aktual'ni problemy formuvannja pravovoi' derzhavy v Ukraini Do 50–i' richnyci Konvencii' pro zahyst prav ljudyjny ta osnovnykh svobod: Materialy Mizhnarodnoi' nauk.–prakt. konf.: U 2–h ch. – Ch.1 / Za red. prof. M. I. Panova. – Harkiv: Nac. juryd. akad. Ukrainy, 2000. – S.116–125.

21. Ostapov N. V. Petrov M. N. o sootnoshenii nacional'nogo i obshhechelovecheskogo [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.history.vuzlib.ru/book_o064_page_81.html

22. Pavlova T. G. Bagalij O. D.: dolja istoryka // Bagalij O. D. Istorija vijs'kovykh poselen' v Ukraini. Iz neopublikovanoi' spadshyny. – Harkiv, 2007. – S.5–32.

23. Pinchuk Ju. A. Kljuचेvs'kyj Vasy'l' Josypovykh // Encyklopedija istorii' Ukrainy: u 10 t. / Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in.; Instytut istorii' Ukrainy NAN Ukrainy. – K.: Nauk. dumka, 2007. – T.4: Ka – Kom. – S.357.

24. Posohov S. I. Professorsko–pedagogatel'skij sostav Har'kovskogo universiteta storij poloviny XIX – nachala XX vv.: popytka aktualizacii istoricheskogo opyta / S. I. Posohov // Kadrovij potencial sroemennyykh obrazovatel'nyh sistem: sostojanie i perspektivy: materialy mezhdunar. nauch.–prakt. konf., 17–18 fevr. 2016 g. / Har'k. gumanitar. un.– «Nar. ukr. akad.» [i dr.]. – Har'kov, 2016. – S.22–26.

25. Posohov S. I. Ustavy rossijskikh universitetov XIX veka v ocenkah sovremennikov i potomkov / Posohov S. I. // Voprosy obrazovaniya. – 2006. – №1. – S.370–381.

26. Samodurova V. V. Nauchnye dinastii v Novorossijskom universitete / Samodurova V. V. // Visnik ONU. Ser. Biblioteko-znavstvo, bibliografознавство, knigoznavstvo. – 2007. – T.12, Vyp.4. – S.108–117.

27. Synjavs'ka O. O. Istorik Oleksij Ivanovykh Markevych: zhyttja ta dijtal'nist'. – Odessa, 2003. – 112 s.

28. Stvorennja Kyi'vs'kogo universytetu ta jogo dijtal'nist' v dorevolucijnyj period (1834–1917) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.univ.kiev.ua/ru/geninf/history/>

29. Stel'mah S. P. Istorichna dumka v Ukraini XIX – pochatku XX st. – K.: Akademija, 1997. – 175 s.

30. Stel'mah S. P. Professore'ka korporacija Kyi'vs'kogo universytetu v XIX – na pochatku XX st.: spроба stvorennja kolektivnogo portretu / Stel'mah S. P. // Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorija. – 2000. – Vyp.46. – S.5–10.

31. Tarasenko O. O. Z istorii' stanovlennja ta rozvytku istorychnoi' osvity v Kyi'vs'komu imperators'komu universyteti Sv. Volodymyra (do 175 richchja vid dnja zasnuvannja) / O. O. Tarasenko // Istorichna dumka. – 2010. – №1 (2) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf.

32. Tereshkovich P. V. Jtничeskaja istorija Belarusi XIX – nachala XX v.: V kontekste Central'no–Vostochnoj Evropy. – Minsk: BГУ, 2004.

33. Umbrashko K. N. Polemiki russkikh istorikov XIX v. kak komunikativnye sobytija // Mir istorika: idealy, tradicii, tvorcestvo. Sб. st. – Омск, 1999. – S.21–43.

34. Harkivs'kyj universyitet za 200 rokov. – Harkiv, 2004.

35. Har'kovskij gosuniversitet, 1805–1980: Ist. очерк / I. K. Rybalka i dr.; Отв. ред. И. Е. Тарапов. – H., 1980. – 160 s.

36. Чернобаев А. А. Михаил Николаевич Покровский // Историки России. Биографии. – М.: РОССПЭН, 2001. – S.447–454.

37. Шабанова А. М. Перетяткович Г. // ПОНУ. – Т.3. – Одеса, 2005. – S.447–449.

38. Jeymontova R. G. Russkije universitety na grani dvuh jepoh. Ot Rossii krepstnoj k Rossii kapitalisticheskoj. – M.: Nauka, 1985. – 350 s.